

«У творах, де головними героями є улюблені образи дитячого фольклору – котик та зайчик, – зазначає О. Мікула, – Олена Пчілка вдало використала елементи народної поетики, порівняння, алітерації звуків, численні повтори початкових слів. Ці фольклорні поетичні засоби надають дитячим творам письменниці мелодійності, ритмічності, сприяють швидкому запам'ятовуванню» (С. 179). У дитячих творах письменниці також надзвичайно багато уваги приділено колисковим пісням, де повною мірою використано народнопоетичну тропіку. У казках, байках, оповіданнях Олени Пчілки вдало синтезовано стилетворчі засоби народних творів, світогляд і морально-етичні засади життєтворення самої письменниці. О. Мікула вважає, що в поетичній і прозовій творчості Олени Пчілки наявні «усі рівні використання фольклору – від стилізації до авторського переосмислення фольклорних елементів» (С. 188).

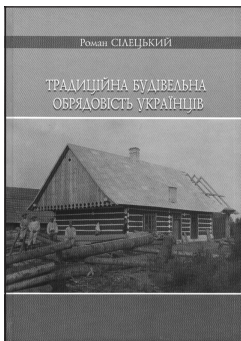
«Ольга Петрівна, – підсумовує авторка монографії, – починала як збирач уснопоетичних творів, а згодом, переважно на основі свого зібраного матеріалу... почала писати наукові фольклористичні розвідки. Коло зацікавлень фольклором у дослідниці було надзвичайно широким. І хоча її наукова спадщина не є об'ємною, однак містить нові та по-справжньому цінні для української фольклористики концепції» (С. 190). Вона однією з перших використала метод порівняльного аналізу текстів польських коляд з українськими колядними творами. Не менш цінною є праця Олени Пчілки «Українська гумористика», що стала, як вважає О. Мікула, однією з перших спроб узагальнення й систематизації народного гумористичного матеріалу, адже до того часу дослідники переважно обмежувалися вивченням окремих гумористичних жанрів (С. 193). Стаття Олени Пчілки «Украинские колядки» чи не найбільше позначена новизною думок.

Отже, праця О. Мікули про Олену Пчілку – це вагомий, самостійний дослідження з великим обсягом опрацьованого та осмисленого матеріалу. І хоч окремі судження, які висловила дослідниця, можна вважати дискусійними, проте вони відзначаються конструктивністю і викликають зацікавлення, спонукають до наукового діалогу, а тому заслуговують на увагу. Загалом, монографія О. Мікули «Творчість Олени Пчілки і фольклор» містить переконливі й ґрунтовні висновки та загалом є цікавою науковою працею щодо накреслення окремих напрямків подальших досліджень. У перспективі вони стосуються більш детальної розробки низки виділених проблем для повномасштабного осмислення багатого фольклористичного та творчої спадщини такої непересічної особистості, якою була Олена Пчілка.

Жанна ЯНКОВСЬКА

Інша хатка – інша гадка. Дослідження семантики будівельної обрядовості

Сілецький Р. Традиційна будівельна обрядовість українців:
Монографія. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 428 с.

Будівельна обрядовість українців як складова духовної культури народу вже віддавна викликала живе зацікавлення вчених-етнологів. Очевидними є її зв'язок зі світоглядними уявленнями та віруваннями, важливість у дослідженні низки явищ матеріальної культури, у вирішенні етногенетичних і культурогенетичних проблем. Водночас кількість присвячених цій тематиці публікацій порівняно з календарним чи сімейним сегментами доволі скромна.

Монографія Р. Сілецького увінчала більш ніж двадцятилітні наукові пошуки автора, адже опрацьовувати окремі питання, пов'язані з будівельною обрядовістю українців, він розпочав ще у другій половині 80-х років. Не дивно, відтак, що лише перелік населених пунктів, польовий матеріал із яких залучено до тексту роботи, склав 286 позицій. На цьому варто наголосити особливо, адже таке широке залучення нового для дослідників фактажу вже саме собою викликає повагу до видання і зумовлює його наукову новизну.

Не зайвим тут буде й сказати, що багато відомостей автор почерпнув у селах Чорнобильської зони, у тому числі в 30 й навіть у 10-кілометровій зоні відчуження, – чимало з цих сіл на сьогодні зникли з карти

України. Заслуговує доброго слова також удалий добір ілюстрацій, які додають монографії наукової ваги, а водночас становлять своєрідну родзинку книги, імпонуючи своїм локальним колоритом.

За культурною подачі матеріалу книга дещо нагадує сучасні етнолінгвістичні видання, водночас ця схожість лише позірна: етнологічний первень завжди на першому місці, автор намагається не лише дати опис і структурувати, але й відтворити суть того чи іншого обряду, з'ясувати його генезу, простежити історичний розвиток, для чого широко використовує відомості з історії, археології, народного будівництва.

У першому розділі Р. Сілецький докладно охарактеризував історіографію та джерела з теми дослідження. Зокрема, розглянув доробок А. Димінського, П. Іванова, М. Зубрицького, Ф. Ржегоржа, В. Милорадовича, Я. Бистрона, Л. Шевченко, П. Богатирьова, А. Байбурина, Б. Урбанович, П. Федаки й інших учених. Огляд і критичний, у багатьох випадках, аналіз дозволив констатувати фрагментарність накопиченого попередниками фактажу, його територіальну й тематичну нерівномірність та різновартісність.

У наступних розділах автор послідовно розглянув усі складові будівельної обрядовості українців. У монографії докладно висвітлено прикмети, повір'я та звичаї, пов'язані з вибором і заготівлею будівельного матеріалу, обрядово-звичаєвий аспект вибору місця для новобудови й ритуальну регламентацію часу в будівельній обрядовості, супровідні зведенню основних компонентів житла звичаї та обряди, обрядовість установа будівельного деревця, а також новосільна звичаєвість. До того ж, окремі розділи присвячено таким важливим для дослідження будівельної обрядовості питанням, як постать майстра-будівельника у світоглядних уявленнях та повір'ях, будівельна жертва у контексті еволюції українського народного житла й система опалення житла у світоглядних уявленнях і будівельній обрядовості.

Оскільки провідну роль у народному житлово-господарському будівництві українців відігравала деревина, природно, що найчастіше в обрядах, які передували зведенню будівлі, фігурує саме цей будівельний матеріал. Автор докладно описав численні табу, яких дотримувалися українці: локальні заборони будувати з осики, тополі, вільхи, клена, липи, модрина; заборони на використання у будові сухостою, надто старих дерев, «громовою», вітролому, «близнят», дерева зі «свічкою», з «вовком» тощо. З іншого боку, Р. Сілецький навів і низку приписів, яких у народі дотримувалися, щоб вибрати «мудре», добре дерево, описав народні уявлення про те, коли і як потрібно правильно рубати та транспортувати дерева, щоб не пошкодило ні майстрові, ні у новій хаті. Не оминув увагою дослідник і менш численних, однак від того не менш важливих відомостей про добір для будови каменю, глини та піску.

Переважно більшість уявлень про будівельний матеріал Р. Сілецький уповні закономірно, на наш погляд, і, головне, аргументовано пов'язує з використанням дерева та каменю як давніх меморіальних знаків на місці поховання покійників – і померлих своєю смертю, і самогубців. Ця теза дозволила авторові об'єднати розрізнені, на перший погляд, відомості й надати їм стрійності та зрозумілості у рамках ширшого знакового устрою.

З уявленнями про вплив душ померлих на світ живих виразний зв'язок виказує і вибір «чистого» місця для забудови. Скажімо, українці остерігалися будувати на колишніх похованнях, на звалищах, у місцях, де виливали воду після обмивання мерців, на місці житла, мешканці якого вимерли, на межах і межах між селами, на стежці, дорозі, роздоріжжі, на місці викорчуваних дерев і кущів, на згарищах, особливо після пожежі від блискавки, на місцях, де крутило вихором, на старих печищах, на окапах тощо. Усі ці місця були, принаймні гіпотетично, місцями поховання самовбивць, нехрещених дітей, померлих передчасно насильницькою смертю, загиблих на війні тощо. Навіть якщо про дочасну смерть і не йшлося, то в будь-якому разі такі мерці були «чужими» і аж ніяк не могли сприяти у господарстві. Побудувати житло на такому місці означало наклепати лихо, навіть і смерть, на себе і свою сім'ю.

Щоб визначити, наскільки безпечним було те чи інше місце, часто зверталися до сільських ворожбитів, проте могли ворожити й самі. Спостерігали, наприклад, за поведінкою чи наявністю / відсутністю на обраному місці певних тварин, використовували вогонь, воду, монети, зерно, хліб та ін. Автор монографії ґрунтовно проаналізував різні види ворожіння під час вибору місця для забудови й дійшов висновку, що предмети, які залишали на ніч на місці під будівлю, призначалися саме для душ померлих – щоб виявити сліди їхньої присутності. Типологічні паралелі з етнографії інших слов'янських народів дозволили Р.

Сілецькому констатувати, що походження ворожінь про місце для будівництва житла сягає часів щонайменше слов'янської етнічної спільності.

Важливу роль для майбутнього добробуту господарства відігравав також час будівництва, особливо його початку. Українці, зокрема, не починали будувати у переступний, високосний рік, у ліст, в окремі свята, у понеділок, у період, коли місяць «на межі». Воліли, залежно від локальних традицій, розпочинати будову в першій половині дня, на молодіку, підповні чи повні, при цьому зважали на те, «легкий», «щасливий» день чи «важкий», «лісний» чи «скоромний», «чоловічий» чи «жіночий». Усі ці уявлення виразно оприявнюються й у інших сферах життя людей і глибоко закорінені у міфологічній традиції українців.

У контексті прадавніх загальнослов'янських уявлень про світ живих і світ померлих розглянув Р. Сілецький постать майстра-будівельника. За народними уявленнями, кожен майстер повинен був «знати від себе», щоб не лише звести будівлю, у якій добре вестиметься людям чи худобі, але й самому уникнути потенційної небезпеки як від інших «непростих», так і від незримих мешканців підземного «тамтого світу», чий спокій могли потривожити закладини.

Одним із ключових у книзі, на наш погляд, є розділ про так звану «будівельну жертву». За своїм колоритом і виразно сакральним характером вона, особливо жертва кривава (тваринами), чи не найбільше притягувала увагу дослідників будівельної обрядовості. Унаслідок цього на сьогодні маємо низку припущень, покликаних пояснити як суть самого жертвопринесення, так і взаємозв'язок між жертвою «кривавою» і «безкровною» (предметами).

Р. Сілецький подав докладний опис обох варіантів, висвітливши й донині ще збережені у пам'яті респондентів відомості про ритуальне забиття при закладах півня, курки або вівці; про вкладання у підвалини монет, зерна, хліба, вовни, святих води й зілля тощо. Окресливши обрядове тло, автор звернувся до інтерпретації звичаю в спеціалізованій літературі. Зокрема, Е. Тайлор уважав, що кривава будівельна жертва покликана була або умилостивити духів землі, або ж душа самої жертви мала перетворитися у демона-покровителя. Я. Бистронь убачав у кривавій жертві первісний спосіб передачі новому будинку життя. Д. Зеленін дотримувався думки про тотемне походження жертви, розглядаючи її як компенсацію духам дерев. А. Байбурін висловив припущення про космічну символіку жертви.

Критично проаналізувавши основні концепції, Р. Сілецький оперся у своєму вирішенні проблеми на звичай так званого «закупляння місця», що чинний не лише у будівельній, але й у поховальній обрядовості. На думку дослідника, спорудження житла, яке у дохристиянські часи у предків українського народу було землянковим чи півземлянковим, як і викопування ями для поховання, могло потривожити душі померлих, а відтак місце для споруди чи могили «закупляли» – жертвуючи передовсім їжу (м'ясо, хліб тощо), а згодом – і гроші. Ця теза вповні прийнятна хоча б з огляду на те, що вона чітко увиразнює адресата пожертви (а душі померлих для слов'ян загалом є таким адресатом у більшості обрядових ситуацій), на відміну від надто вже гіпотетичних «духів землі» (існування уявлень про яких у українців не засвідчене) чи, тим більше, тотемних духів.

Подаючи відомості про зведення основних компонентів будівлі – підвалин, кутових стовпів, стін, вікон, дверей тощо, автор монографії відзначив такі особливості, як дотримання звичаю розпочинати будівництво від покуті; усі вертикально розташовані елементи конструкції орієнтувати строго «по росту», а підвалини – відземком до покуті; заборона рубати сокирою на вже закладеній підвалині чи на порозі; закладання під поріг і вікна апотропейних предметів; звичай установлювати непарну кількість вінців у зрубі, сволоків, крокв; заборона стукати по вже вкляденому сволоку; вирізьблювання оберегів на дверях, вікнах і сволоку; влаштування обов'язкових «обідів» для майстрів і їхнє ритуальне обдаровування на різних етапах роботи та низку інших. На переконання автора, у більшості випадків супровідні зведенню будівлі приписи й заборони пов'язані з уявленнями про потойбічний світ, поховальними звичаями, культом предків, архаїчними будівельними традиціями.

Надзвичайно важливим обрядовим елементом є встановлення будівельного деревця, «квітки», яка у наш час переважно символізує завершення будівельних робіт зі зведення споруди. Більшість науковців вважають «квітку» еквівалентом будівельної жертви, тотемним символом вшанування духа дерева, символом так званого «світового дерева», символом закріплення права власності господаря на новостворене майно, а навіть і рудиментом конструктивного вирішення, за якого центральною опорою житла було живе дерево.

Усе ж, жодна із запропонованих версій не видається переконливою, надто якщо поставити в один ряд із будівельним ще й деревця, наприклад, весільне чи трійцьке. Тому, попередньо навівши низку свідчень респондентів про нюанси встановлення «квітки», Р. Сілецький цілком слушно звернувся до тези, яку висловив свого часу К. Мошинський. Цей авторитетний знавець слов'янських старожитностей зазначав, що живе зрізане дерево служить в Європі місцем, на якому перебувають чи відпочивають душі померлих. Про певний зв'язок будівельної «квітки» з душами померлих свідчать, зокрема, заборона прибивати її до крокв залізними цвяхами (адже душі бояться заліза), заборона на використання колючих рослин, як-от глоду чи терну (вони відлякували б душі), уявлення, нібито «квітка» допомагає від блискавиці (блискавка б'є у «нечисті» місця, а душі «своїх» померлих наділені позитивними опікунчими рисами).

За аналогією до інших обрядових ситуацій автор монографії цілком логічно, на наш погляд, трактує появу на новобудові будівельного деревця і прибирання його згодом, після завершення основних будівельних робіт (через спалення у печі, сплавляння за водою, поміщення під гребінь даху тощо), як спосіб запрошення душ померлих родичів, предків для підтримки й опіки живих і наступне відправлення їх у потойбічний світ. При цьому, враховуючи еволюцію житла, первісним варіантом Р. Сілецький вважає той, коли гілку встановлювали не наприкінці, а ще на початку будівництва.

Важливе значення у системі будівельної обрядовості мають звичаї, обряди та світоглядні уявлення, стосовні системи опалення житла. Автор висвітлює питання генези традиційної української варистої печі від наземного відкритого вогнища, випадки побутування такого вогнища-«горна» й наближених до нього варіантів освітлювального приладу – «посвета» ще у другій половині XIX – першій третині XX ст. Автор докладно охарактеризував конструктивні особливості опалувально-димовідвідної системи при курному, півкурному і «чистому» варіантах. Ключовими для відповідного розділу стали уявлення та повір'я, пов'язані з піччю, пічною ямкою, каглою, комином, пічною лопатою, вогнем, випіканням хліба, обрядовим частуванням майстра-пічника тощо. Природно, що у полі зору дослідника опинилися й суголосні відомості про так званий елемент незавершеності, про домашні духів, про давні варіанти поховання й полегшення агонії. У зведенні вогнища й печі автор убачає виразні паралелі зі зведенням житла. В основі сакралізації вогню й домашнього вогнища (печі), на його думку, лежить давній, індоєвропейський за походженням обряд проводів на «той» світ через трупоспалення. Шлях проходження диму закономірно виявляється й шляхом проходження душ померлих – тією ланкою, яка сполучає земний і потойбічний світи.

Завершує виклад основної частини монографії розділ про носовільні звичаї, обряди та повір'я. Нова оселя, як вірили українці, до року часу таїла у собі загрозу смерті для мешканців, що пояснюється первісним її заглибленням у землю. Тому дуже важливим було, хто має зайти до неї першим, які дії потрібно було виконати для убезпечення. Як правило, першими на входини пускали тварин (кота, півня, курку, рідше – собаку, вівцю, бика та ін.). Якщо ж увіходили люди, то наперед пускали малих дітей (яким нібито не зашкодить) або старців (які, так би мовити, «вижили свій вік»). Господарі входили у нову оселю з хлібом, іконами, використовували також різноманітні апотропейні засоби. Важливу роль при цьому виконували обрядодії, пов'язані з домашнім духом – домовиком, як з одним із головних утілень загальної маністичної ідеї. Домовика спеціально запрошували, задобрювали його ритуальною поживою та предметами. Гости́на, яку робили на входини, мала характер трапези поминальних «дідів», із поминальною панахидою, запрошенням душ і залишанням для них поживи на ніч, а подекуди навіть і з кутею.

У світлі викладених відомостей логічним та послідовним є загальний висновок автора монографії про те, що основою традиційної будівельної обрядовості українців стали конкретні реалії стародавнього родового патріархального побуту: з одного боку – ідеологічні уявлення про потойбічний світ, могутність мерців і визначальний вплив предків на долю живих, давні поховально-поминальні звичаї та обряди тощо; з іншого – архаїчні форми житлобудівництва (заглиблене у землю житло, наявність відкритого вогнища, відсутність стелі, сошна конструкція даху, примітивні способи димовідведення тощо).

Зазначу, що монографія Р. Сілецького містить широкі аналогії до українського матеріалу, насамперед з інших теренів Слов'янщини, що додає додаткової аргументації висловленим тезам, а також засвідчує не випадковість багатьох явищ народної культури, давність їхнього походження. Пошанування душ померлих, яке лейтмотивом звучить у кожному розділі монографії, дозволило авторові розглядати будівельну обрядовість не як набір

випадкових, мало між собою пов'язаних явищ оказіонального характеру, а об'єднати її у стрійну, чітко підпорядковану одній провідній ідеї систему. Присвячена у першу чергу обрядово-звичаєвій сфері народного будівництва, книга Р. Сілецького водночас суттєво доповнює ґрунтовні монографії на поховально-поминальну тематику, які порівняно нещодавно з невеликим інтервалом видали О. Сєдакова, Р. Гузій і В. Конобродська.

Можливо, авторів можна було б дорікнути, що він надто багато уваги вділив мотивові пошанування предків, менше зважаючи на інші, однак це, на наш погляд, уповні виправдано, – вказана тематика стосується найглибших пластів світоглядних уявлень і найчастіше є визначальною також в обрядовості календарній і значній частині сімейній, а також у сфері демонологічних уявлень.

На завершення констатую, що задекларованої мети – з'ясування походження будівельної обрядовості й установлення семантики її компонентів – автор досяг із належною повнотою. Можна з упевненістю стверджувати, що українська етнологічна наука збагатилася ще однією змістовною, виконаною в академічних традиціях роботою, яких, на жаль, останнім часом з'являється не так уже й багато. Варто зазначити, що книга Р. Сілецького стане цікавою не лише для фахового читача, а й для широкого загалу, адже збереженість багатьох елементів будівельної обрядовості у живому побутуванні свідчить про їхню актуальність і сьогодні.

Володимир ГАЛАЙЧУК

Нові книги

Пісенна традиція села Лука / Авт.-упоряд. І. Павленко. – Київ: Либідь, 2009. – 248 с.

У посібнику на прикладі самобутнього репертуару аматорського гурту «Червона калина» села Луки на Київщині показано широке жанрово-тематичне й мелодико-інтонаційне різноманіття української народної пісенності, подано зразки запису та обробки складного за своєю варіативністю фольклорного матеріалу. Пісенна традиція села Луки сягає сивої давнини і є живим острівцем справжнього незатраченого українства. Вона захоплює потужною стихією невгасимого народного духу, збереженого в усій своїй чарівній недоторканості.

Швед И. А. Словацкий фольклор: формы, жанры, поэтика. – Брест: Альтернатива, 2010. – 413 с.

Наукове видання знайомить читачів із найкращими досягненнями словацької усної народної творчості, відображає загальну картину розвитку її форм, жанрів, поетики та сучасний стан; містить відомості про історію збирання й вивчення словацького фольклору, починаючи від XVIII ст. і до теперішнього часу; розглядає основні школи та напрями сучасної фольклористики у Словаччині. У книзі показано, що при детальнішому погляді словацький фольклор в оповідному та пісенному репертуарі розпадається на різні регіони. У монографії усна словесність представлена як узагальнена модель фольклорних явищ, які у Словаччині реально не були ані статичними, ані гомогенними. Оскільки кінець XIX – перша половина XX ст. характеризується багатого, живою, неперервною фольклорною традицією і саме в цей час було зафіксовано великий масив фактичного матеріалу, основну увагу в дослідженні приділено зазначеному часовому відрізку.